

Efter Viktor Rydberg

Aktion och reception

Viktor Rydberg i Danmark 1874–1877

Tore Lund

I september 1874 ges Viktor Rydbergs då femton år gamla roman *Den siste athenaren* ut i dansk översättning. Boken blir mycket väl mottagen, och Rydberg själv blir snabbt ett känt namn inom den danska "läseverden". Framgången följs upp med översättningar av flera andra Rydbergsverk – både nyskrivna och äldre – och kulminerar 1877 med utgivningen av *Romerske dage*, som möts med översvallande recensioner i så gott som alla ledande tidningar, tvärs över politiska och kulturella konfliktfält. Under några år blir han en inte oväsentlig röst i vårt grannland, någon vars ord man lyssnar på och refererar till och använder i debatten.

Avsikten med denna uppsats är att närmare studera dessa hans danska genombrottsår. Som titeln antyder är jag inte bara är intresserad av mottagandet, utan än mer av agerandet från "avsändarsidan" – författare, översättare och förlag – i den process som ledde fram till genombrottet. Beslut om *vad* som skulle översättas, *ändringar* i de verk som översätts, val av *var* de ska publiceras, och andra handlingar avsedda att påverka bilden av Rydberg i Danmark. Jag menar att detta agerande bidrar till att skapa en delvis annan Rydbergbild än den som vuxit fram i Sverige, en bild som anpassats för danska förhållanden. Vidare pekar jag på att flera av dessa anpassningar, sedan de visat sig framgångsrika, även förs över till Sverige. Artikelnen berör däri-

genom en klassisk fråga i Rydbergsforskningen, nämligen hur och i vilken grad hans mål med författarskapet ändrades under karriärens gång. Om sina val och strategier på den svenska marknaden har Rydberg sällan uttalat sig, men i förhållandet till den danska är källäget bättre, eftersom alla beslut och överväganden måste kommuniceras i breven mellan honom och hans översättare och kontaktperson, Otto Borchsenius.

Rydbergsreceptionen i Danmark har tidigare berörts i Karl Warburgs biografi, fast utan fokus på hans eget agerande.¹ Rydbergs relation till Georg Brandes, en viktig faktor i sammanhanget, tas upp i Holger Ahlenius avhandling från 1932.²

Bakgrunder

Rydberg debuterade som författare i slutet av 1850-talet. Han var då redaktör för *Handelstidningens*³ följetong och skrev för den två romaner – *Fribytaren på Östersjön* och *Den siste athenaren* – som även gavs ut i bokform. En kortare berättelse, ”Singoalla”, publicerades i en obemärkt litterär kalender. *Fribytaren* blev populär som följetong men väckte föga uppmärksamhet som bok. *Athenaren* gjorde fiasko i tidningen, men som bok – och försedd med sitt berömda förord – gav den honom en viss status i litterära kretsar, även om försäljningen länge var måttlig.

Genombrottet – det som gjorde honom känd och beryktad – kom med *Bibelns lära om Kristus* (1862), en bok som träffade mitt i ”tidens stora fråga”, den religiösa. Dess kritik av kyrkan och dess kristendom följdes upp i *Medeltidens magi* (1865), och även *Athenaren* (ny upplaga 1866) drogs in i hans reformatoriska image, som stridbar ledargestalt för den ”religiösa liberalismen”.

¹ Karl Warburg, *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning* (Stockholm: Bonniers, 1900), del II, s. 577–584.

² Holger Ahlenius, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890* (Stockholm: Bonniers, 1932).

³ *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, här, liksom i dagligt tal, kallad ”Handelstidningen”.

Men sen börjar författandet kärva, och efter 1868 tystnar han nästan helt. Inte förrän 1874, i samband med en resa till Rom, återfår han ”lusten att skriva och publicera” – vilket resulterar i en serie verk inspirerade av resan, en översättning av Goethes Faust, och i att han träder fram som skald. Vilket leder till ett andra och bredare genombrott, och till ett snabbt socialt avancemang.

*

Två av hans femtiotalverk – *Fribytaren* och *Singoalla* – fungerade som underhållning, och båda översattes tidigt till danska och gavs ut av ett litet förlag i Helsingör, som annars specialiserade sig på romaner av Marie Sophie Schwartz.⁴ Fast om detta visste Rydberg ingenting – det fanns ju inte någon internationell upphovsrätt, så man behövde inte be författaren om lov.⁵ Och när Rydberg väl får sitt ”danska genombrott”, så visar det sig att Köpenhamns litterära kretsar är lika ovetande om saken – populärkultur i provinsen går uppenbarligen under deras radar.

Däremot gav hans kyrkokritiska skrifter ett visst eko under sextioalet. *Dansk Maanedsskrift* presenterade honom i en artikel som ledare för ”nyrationalismen i Sverige”, fast den danska mottagligheten för sådana rörelser var lägre än i grannlandet. I Sverige upplevdes statskyrkans ortodoxi som mera tryckande, i Danmark fanns grundtvigianismen som ett inomkyrkligt alternativ; i Sverige hade generationer av Uppsalastudenter skolats in i en filosofi som gick väl ihop med Rydbergs förnuftskrav på

⁴ *Sørøveren i Østersøen* (1858) och *Singoalla* (1866, översatt efter första svenska bokupplagan 1865), båda på I. Wagners förlag. Schwartz: se förlagslistan på baksidan av *Singoalla*.

⁵ ”Visste ingenting”: brev Rydberg till Otto Borchsenius [16? oktober 1875] och 8 januari 1876. – Borchsenius brev till Rydberg finns på Kungliga biblioteket, Stockholm. Många är tryckta (ibland med utslutningar) i *Brev från Viktor Rydberg*, i utval utgivna av Emil Haverman, Stockholm 1925–1926 (hädanefter kallad ”Brev”).

religionen, i Danmark fanns inget motsvarande stöd från akademiskt-filosofiskt håll.⁶

Den unge Georg Brandes läste dock *Den siste athenaren* och tjusades av dess ”hedniska hållning”, och *Bibelns lära om Kristus* hjälpte honom på vägen mot en ateistisk livsåskådning.⁷ Sedan han 1866 fått in en fot som litteraturanmälare i *Dagbladet*, den tidning som tillsammans med *Fædrelandet* hade störst inflytande i Köpenhamns finare kretsar, försökte han intressera sina läsare för Rydberg genom varma recensioner av *svenska* utgåvor av hans verk.⁸ Och flera unga män i hans omgivning drömde om att översätta *Bibelns lära* och *Medeltidens magi* till danska; problemet var bara att ingen var beredd att ge ut dem.⁹

*

Åren kring 1870 skärps den politiska polariseringen i Danmark, och debattklimatet blir hårdare. De bondevänliga partierna, som är på väg mot majoritet i Folketinget, samlar sig till ”forenede Venstre” och kräver del i landets styrelse. Vilket leder till en motsvarande kraftsamling på högerns sida, ”nationalliberalerna” förlorar sina sista drag av liberalism, och uppkomsten av en socialistisk arbetarrörelse stärker ytterligare de konservativa krafternas beslutsamhet att hålla fast vid makten. I detta läge slår Georg Brandes föreläsningsserie om *Hovedstrømningerne i det 19de Aarhundredes Litteratur* ner som en bomb. Inte bara genom sina radikala krav på skönlitteraturen – att den ska sätta fokus på och diskutera samhällsproblem – utan än mer genom

⁶ C. Rosenberg: ”Ny-Rationalismen i Sverige”, *Dansk Maanedsskrift*, 1865 (förste Bind), s. 387–416. Mindre mottaglighet: Ahlenius, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890*, s. 46f. och 50 (noten).

⁷ Georg Brandes, *Leved. Et Tiaar* (Kjøbenhavn: Gyldendal, 1907), s. 216f.

⁸ Brandes på *Dagbladet*: Jørgen Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77* (Köpenhamn: Gyldendal, 1985), s. 82 m.fl.. *Den siste athenaren* (2. uppl., 1866) recenserar i *Dagbladet* 2 oktober 1866 och *Bibelns lära om Kristus* (3. uppl., 1868) i *Dagbladet* 9 juni 1868.

⁹ Georg Brandes brev till Otto Borchsenius 16 september 1867 (Kongelige Bibliotek, København).

att han öppet och våltaligt träder fram som den ”fria tankens” talesman, tankar som inte bara gäller religionen, utan också en annan av det dåtida samhällets stöttepelare, äktenskapet. Sedan föreläsningarna våren 1872 blivit tillgängliga i tryckt form får Brandes löpa gatlopp i pressen, han demoniseras som kristendomsfiende och förespråkare för fri kärlek, tidningarna stänger sina spalter för honom, och en utlovad tjänst på universitetet går upp i rök. Ett försök att organisera hans anhängare i en fritänkarförening – av taktiska skäl kallad ”Literaturselskabet” – blir kortlivat, det sociala trycket blir för stort, och de flesta av dess medlemmar retirerar in i anpassning och tystnad.¹⁰ En av medlemmarna var Otto Borchsenius (1844–1925). Under sin studenttid i mitten av sextioalet hade han kommit i kontakt med Rydbergs verk och starkt påverkats av dem. Från 1867 har han jobb som litteraturanmälare på *Fædrelandet*, fast hans artiklar om Rydberg kastas i papperskorgen. 1870 säger han upp sig på grund av tidningens angrepp på Brandes, och under stormen mot denne och Literaturselskabet går han i svaromål genom artiklar i en liberalt sinnad provinstidning.¹¹ Fullt ut kan han dock aldrig acceptera Brandes åsikter; han känner sig mer som en ”mellanman”. – 1871 tar han för första gången brevkontakt med Rydberg; han drömmer då om att sprida *Den siste athenaren* i Danmark genom en utgåva där den svenska texten kompletteras med ordförklaringar – översättningar av litteratur från svenska strider nämligen mot skandinavismens ideologi och har också i stort sett upphört, utom av ”dameromaner”.¹²

¹⁰ Beskrivningen i huvudsak baserad på Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 199–285.

¹¹ Borchsenius brev till Rydberg 13 oktober 1874 (refuserade artiklar), 2 februari 1875 (tidig kärlek till Rydbergs verk) och 28 oktober 1875 (brytningen med *Fædrelandet*, relationen till Brandes och Literaturselskabet). Om hans artiklar till stöd för Brandes se Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 237 och 258. – Borchsenius brev till Rydberg finns, liksom alla andra här berörda brev till Rydberg, på Kungliga biblioteket, Stockholm.

¹² Frågan om det ”riktiga” i att översätta svenska verk diskuteras länge och utförligt i Rydbergsrecensionerna: *Nær og Fjern* 1 oktober 1874 (skriven av Borchsenius), *Folkets Avis* 18 oktober 1874, 23 december 1874 och 27 no-

Däremot är det inte han som står bakom *Middelalderns Magi*, utgiven 1873 på Vilhelm Priors förlag. Översättaren är i stället Herman Trier, och om bakgrunden är inget annat känt än att han bett om och beviljats rätt att på titelsidan ange att han översatt med författarens tillstånd.¹³ Enligt Warburg blev skriften föga uppmärksammas utanför fritänkarkretsar¹⁴ – trots att Borchsenius försöker göra reklam för den genom att publicera ett avsnitt i tidskriften *Nær og Fjern*, där han själv är medarbetare¹⁵ – och försäljningen blir måttlig.¹⁶

Hösten 1873 återkommer Borchsenius med en ny idé. Han har nu insett att, trots allt vad skandinavisterna säger, så är mycket få danskar verkligen beredda att läsa en text på svenska. Därför vill han nu våga en översättning; han tror sig kunna finna en förläggare, och sedan Rydberg sagt ja sätter han igång.¹⁷ Kommunikationen mellan dem har dittills varit sporadisk, och Rydberg har överhuvudtaget inte visat något aktivt intresse för att sprida sina verk i Danmark. Men från och med utgivningen av *Den sidste Athenienser* förändras allt, och korrespondensen med Borchsenius utvecklas till den livligaste i Rydbergs historia.

vember 1875, *Dagens Nyheder* 26 oktober 1874 och 25 september 1877, *Dags-Telegraf* 23 november 1874 och 11 december 1875, *Fædrelandet* 1 december 1875 och *Dagbladet* 19 juni 1875. Skandinavisternas argument (tydligast framförda i *Fædrelandet*) var att översättningar motarbetade utvecklingen mot ett gemensamt skandinaviskt språk och en dito nationalkänsla. ”Dameromaner”: *Dags-Telegraf* 23 november 1874 och *Dagens Nyheder* 25 september 1877. – Så gott som alla danska tidningsartiklar som nämns i denna uppsats finns tillgängliga online i databasen Mediestream.

¹³ Herman Trier (1845–1925): pedagog och sedermera tung politiker i (Radikale) Venstre. Brev till Rydberg: 12.8.1873.

¹⁴ Warburg, *Viktor Rydberg*, del II, s. 578f. Boken fick en relativt vänlig recension i *Berlingske Tidende* 19 december 1873, en entusiastisk sådan i *Folkets Avis* 7 och 9 december 1873 (i redaktören Erik Bøgh’s feuilleton ”Dit og Dat”) samt en lång analys i Vilhelm Møllers kortlivade radikala tidskrift *Flyvende Blade for Literatur, Kunst og Samfundsspørgsmaal*, 2 (1874): 1 s. 1–3.

¹⁵ *Nær og Fjern* 7 december 1873 s. 7-9

¹⁶ Restupplagan tas 1884 över av Andreas Schous förlag och förses därvid med nya omslag och en ny titelsida.

¹⁷ Brev Borchsenius till Rydberg odat. (hösten 1873). Rydbergs svar till Borchsenius 31 oktober 1873 (*Brev*, II, s. 71f).

Skälen är flera. Boken blir, som sagt, en framgång, och Borchsenius rapporterar löpande om detta och om alla planer som framgången föder. Rydberg, å sin sida, har i och med Romresan kommit över sin skrivkramp och hamnat i ett tillstånd av kreativt flöde. Samtidigt har han fått en stark motivation att utnyttja detta flöde: hans chef S. A. Hedlund har nämligen befriat honom från huvuddelen av hans arbetsuppgifter på tidningen, för att han ska kunna koncentrera sig på författarskapet och – det är troligen det långsiktiga målet – bygga upp en försörjning baserad på det.¹⁸ I alla fall blir Rydberg nu – enligt Hedlund – för första gången intresserad av att tjäna pengar på sina verk,¹⁹ och då är det en bra idé att publicera dem samtidigt i Sverige och Danmark och därigenom få honorar från båda hållen. Han ber Borchsenius om hjälp med förlags- och tidskriftskontakter, och denne kliver med glädje även in i rollen som agent åt sin idol – som, mycket snart, också blir hans nära vän.

1874 till 1877: Introduktion

Mellan 1874 till 1877 ges det ut fyra Rydbergsböcker i Danmark, alla på Andreas Schous förlag, och alla översatta av Borchsenius: *Den sidste Athenienser* (september 1874), *Romerske Sagn om Apostlerne Paulus og Petrus* (december 1874), *Fribytterer paa Østersøen* (oktober 1875) och *Romerske Dage* (september 1877). Dessutom publicerades tre bidrag i tidskriften *Det nittende Aarhundrede* och tretton i tidskriften *Nær og Fjern*. Alla tidskriftstexterna, utom dikten ”Den flyvende Hollænder”, infördes senare i *Romerske Dage*.

Min framställning kommer dock inte att vara strikt kronologisk. I stället är den strukturerad efter ett antal ”handlingar” från Rydberg & Co., handlingar som påverkat, eller varit avsedda

¹⁸ Se min kommande bok (2020) om den ekonomiska sidan av Rydbergs författarskap.

¹⁹ Brev S. A. Hedlund till Bjørnstjerne Bjørnson 11 januari 1875, i: *Bjørnstjerne Bjørnsons brevsveksling med svenske 1858–1909. I. 1858–1878*, red. Øyvind Anker (Oslo: Gyldendal, 1960), s. 180ff.

att påverka, mottagandet av hans verk. Och dessa är i sin tur ordnade efter en improviserad typologi, enligt nedan:

- ändringar i översatta verk
- val av vilka verk som ska översättas eller ej
- informationsstyrning (via de biografiska skizzer som Borchsenius publicerar)
- positionering (i förhållande till Georg Brandes, och till den strid som rasar omkring honom)

Ändringar: *Den siste athenaren*

I september 1874, när *Den sidste Athenienser* redan ligger tryckt och färdig att distribuera, skriver Borchsenius till Rydberg och berättar att förordet tagits bort, på förläggarens inrådan.

Detta för att inte skrämja bort potentiella läsare; våra förhållanden, säger Borchsenius, är ju ännu mer fördomsfulla än de svenska. Han påminner också om vad Georg Brandes en gång skrev i sin recension av den svenska upplagan, nämligen att om inte Rydberg själv i förordet hade beskrivit boken som en strids-handling, ett spjut slungat mot fiendens leder i avsikt att såra och döda etc., så skulle många läsare inte ha anat att han hade en tendensskrift framför sig, och bokens rent estetiska verkan skulle ha blivit mycket större.²⁰

Rydberg går med på beslutet: ”för utelemnandet av förordet har ni framlagt grunder, som jag ej kan motsäga”.²¹ Och recensionerna visar att förlaget haft rätt.²² Med ett förord som be-

²⁰ Brev Borchsenius till Rydberg 17 september 1874.

²¹ Brev Rydberg till Borchsenius ”sept. 74” (*Brev*, II, s. 82).

²² Recensioner av *Den sidste Athenienser*: *Berlingske Tidende* 28 september, *Nær og Fjern* 11 oktober, *Folkets Avis* 18 oktober, *Dagens Nyheder* 26 oktober, *Illustreret Tidende* 8 november, *Dags-telegrafen* 23 november och *Morgenbladet* 23 december 1874, *Fædrelandet* 1 februari 1875, *Dagbladet* 9 juni 1875, *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* 14 december 1875, *For Romantik og Historie* 13 (1874), s. 445-446, *Det nittende Aarhundrede* augusti/september 1875, *Nordisk Månedskrift for folkelig og kristelig Oplysning*, Anden årgang 1875, s. 69-75.

skriver verket som vapen i en världsomfattande strid mellan svart och vitt är det svårt att undgå fokus på tendensen; men nu lägger nästan alla tyngdpunkten på verkets estetiska sidor, på dess kvaliteter som historisk roman, och alla är ense om att de är mycket stora. Vidare *förenklar* förordet boken, gör den mer aggressiv och entydig än den är.²³ Utan det visar det sig finnas ett avsevärt utrymme för olika tolkningar. Ingen av recensenterna anmäler några större problem med tendensen, och alla kan varmt rekommendera verket. Några påpekar visserligen att Rydberg tecknat kyrkans representanter väl mörka; men bokens handling utspelas ju långt borta och för längesen, och inget förord säger längre att författaren siktar på sin samtid. Ja, romanen har till och med blivit så öppen att man kan få in en lovordande artikel i de danska teologernas tidskrift.²⁴ – Rydberg ser naturligtvis vad som händer, och när nästa svenska upplaga blir aktuell (1876) tar han bort förordet ävendär.²⁵

Ändringar: *Fribytaren på Östersjön*

Inför översättningen av *Fribytaren* genomför Rydberg en omarbetning av romanen, där han bland annat försöker rensa bort sådant han skrivit ”vid sidan av ämnet och mer för läsarens historiska undervisning [...] än för hans estetiska nöje”.²⁶ Totalt försvinner 30 sidor text, varav ungefär hälften berör kyrkans roll i häxprocesserna.²⁷ Birthe Sjöberg menar att verket härigenom

²³ Vilket påpekats bl.a. av Örjan Lindberger, *Prometeustanken hos Viktor Rydberg. Hans utopiskt liberala förutsättningar och de därav betingade problemställningarna i hans idédiktning* (Stockholm: Gebers, 1938), s. 149f.

²⁴ Anmälan av *Den sidste athenienser och Fribyteren paa Østersøen*, ”især med Hensyn til Forfatterens religiøse Standpunkt”, av Cand. theol. C. L. N. Mynster, *Theologisk Tidskrift*, 1877, s. 449–459.

²⁵ Några tecken på att *förlaget* (Albert Bonniers) här skulle varit drivande finns inte. Inte heller gör man några invändningar när Rydberg i den femte upplagan (1892) sätter dit förordet igen.

²⁶ Brev Rydberg till Otto Borchsenius ”sept. 1874” (*Brev*, II, s. 82) och [27 oktober 1875].

²⁷ Birthe Sjöberg, *Den historiska romanen som vapen* (Hedemora: Gidlunds, 2005), s. 47f.

blir ”kyrko- och samhällskritisk nedtonat”,²⁸ och Borchsenius verkar ha tyckt detsamma: han sörjer att man tagit bort avsnitt som kunnat vara lärorika för dem som ”inte läste Medeltidens magi”. Å andra sidan erkänner han att boken i estetiskt avseende vunnit på omarbetningen.²⁹ Recensionerna ger också påfallande höga betyg åt bokens litterära kvaliteter, även om de inte når riktigt samma nivå som *Athenarens*.³⁰ Ingen klagar över bokens tendens; anmeldaren i högertidningen *Dags-telegrafen* menar till och med att Rydberg nu kan frikännas från de misstankar om ateism som *Athenaren* framkallat på vissa håll. Mer radikala anmeldare, som de i *Morgenbladet*, *Dagens Nyheder* och *Lolland-Falsters Stifts-tidende*, ser däremot boken som ett bevis på att Rydberg är en ”frihets- och framstegsman”, och att han inte bara (som i *Athenaren*) kämpar för *tankens* frihet utan också för det förtryckta *folkets*. Att han ännu inte blivit accepterad överallt visas dock av att varken *Fædrelandet* eller *Dagbladet* tar in någon recension; i den förra signalerar man att det är översättningar från svenskan som är principiellt förkastliga,³¹ och till det kommer antagligen att Rydberg är knuten till Handelstidningen, i nationalliberala kretsar uppfattad som Sveriges mest danskfientliga tidning.

²⁸ Sjöberg, *Den historiska romanen som vapen*, s. 47f.

²⁹ Brev Borchsenius till Rydberg 28 oktober 1875.

³⁰ Recensioner av *Fribytterten: Berlingske Tidende* 28 oktober, *Morgenbladet* 17 november, *Folkets Avis* 27 november, *Dags-Telegraphen* 11 december, *Dagens Nyheder* 13 december, *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* 14 december, *Nær og Fjern* 26 december 1875, *Det nittende Aarhundrede* nov/dec 1875, *For Romantik og Historie* 15 (1875) s. 570–571.

³¹ Brev Borchsenius till Rydberg 27 november 1875. *Fædrelandets* litteraturbevakare, Carl Rosenberg, hade i en annan recension anspelat på ”ovanan att översätta svenska verk, som ser ut att sprida sig”.

Publiceringsval

Farväl till det kritisk-teologiska spåret

När Borchsenius, i samband med publiceringen av *Den sidste Athenienser*, presenterar Rydberg i *Nær og Fjern*,³² så trycker han på dennes roll som nyrationalismens banerförare i Sverige, och på de två parallella spåren i hans författarskap: det skönlitterära och det kritisk-teologiska. Allt från början har det varit Rydbergs religiösa hållning som attraherat Borchsenius, och när han tar kontakt med denne om *Athenaren* så ber han också att få översätta ett av de kritisk-teologiska verken, ”Jehovah-tjänsten hos hebreerna”, och publicera det i Vilhelm Møllers *Nyt dansk Maanedskrift*, som under dessa år fungerade som organ för radikalerna kring Brandes.³³ Rydberg reser inga invändningar, och att det inte blir av beror bara på att tidskriften läggs ner 1874. När *Den sidste Athenienser* ges ut är Borchsenius fortfarande besluten att placera ”Jehovah-tjänsten” någon annan stans,³⁴ men kommer snabbt på andra tankar. De danska förläggarna, rapporterar han, vill gärna ha fler skönlitterära verk av Rydberg; men rationalistiska avhandlingar är de rädda för – själva ordet är skrämmande för den danska publiken.³⁵ Rydbergs svarsbrev innehåller varken protester eller kommentarer, och i fortsättningen tar ingen av dem upp några planer på att översätta ”kritisk-teologiska verk”, allra minst huvudverket på denna sida, *Bibelns lära om Kristus*.³⁶

³² *Nær og Fjern* 11 oktober 1874.

³³ Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 235, 243 och 252.

³⁴ Brev Borchsenius till Rydberg 17 september och 13 oktober 1874.

³⁵ Brev Borchsenius till Rydberg 22 oktober 1874.

³⁶ Det vill säga: inte under den period som den här uppsatsen täcker. I slutet av sjuttioåret blir läget ett annat, sedan Bjørnstjerne Bjørnson offentligt sagt farväl till kristen ortodoxi för att kunna leva ”i sanning”, och sedan börjat bearbeta Borchsenius och Rydberg om en översättning av *Bibelns lära*. Rydbergs nyväckta kamplust, uttryckt i det ofta citerade brevet till Borchsenius 26 november 1879 (*Brev*, II, s. 274ff.), går dock snart över i eftertankens blekhet, och den danska utgåvan begränsas till ett par av verkets mindre

Omedelbar utgivning av *Romerska sägner*

Efter hemkomsten från Italien skriver Rydberg en serie ”Romerska sägner om apostlarna Paulus och Petrus”, publicerade i Handelstidningen sommaren 1874 och sedan utgivna som bok till julen. Sägnera är något nytt i hans produktion: han har här lagt ifrån sig sin kritiska sida och återger bara (uppges han i förordet) legenderna så som han hört dem berättas i Rom. Resultatet blir, understryker han för Borchsenius, en skrift som även ”de kyrkligt frommaste” kan läsa. Han har själv kontaktat denne för att få sägnera utgivna i Danmark samtidigt som i Sverige.³⁷ Agerandet har som nämnts en ekonomisk bakgrund. Men att *Romerske Sagn om Apostlerne Paulus og Petrus* kommer ut bara ett par månader efter *Den sidste Athenienser*, och att den – tack vare den uppståndelse som romanen väckt – även får bred uppmärksamhet i pressen, måste också påverka bilden av Rydberg i Danmark.³⁸ Den kan genom sin ”enkla fromhet” fungera som en motvikt till de religionskritiska inslagen i *Athenaren* och *Medeltidens magi*, och den kan användas – som till exempel av *Dagens Nyheders* recensent – som bevis på att Rydbergs rationalism är genomströmmad av kärlek till kristendomen. En effekt som förstärks när Rydberg lyckas få med sägnera även i den danska versionen av *Romerska dagar*, trots att förlaget ännu inte sålt slut på separatutgåvan.³⁹

kontroversiella bilagor (*Ny Testamentes Lærdomme om Forudtilværelsen og de sidste Ting*, 1881).

³⁷ Rydberg vänder sig till Borchsenius med förfrågan om översättning och placering 18 oktober 1874 (*Brev*, II, s. 85); orden om sägneras fromhet finns i ett senare brev från samma månad (*Brev*, II, s. 88).

³⁸ *Romerske Sagn* recenseras inte bara i Köpenhamnspressen (*Dagbladet* 23 december, *Folkets Avis* 23 december, *Morgenbladet* 23 december, *Dags-telegraphen* 28 december 1874 och *Dagens Nyheder* 4 januari 1875) utan når också ut till provinsen, där *Jyllands-Posten* 22 december 1874 talar om Rydbergs ”sedvanliga mästarhand” och försäkrar att verket erbjuder ”en hjärtat förädlande läsning”.

³⁹ Se brev Rydberg till Borchsenius april 1876 (*Brev*, II, s. 165) och 27 september 1877 (*Brev*, II, s. 238).

Push för Dexippos, broms för Prometheus

I december 1875 träder Rydberg fram som skald, genom att publicera att antal dikter i tidskriften *Nu* och den litterära kalendern *Svea*.⁴⁰ Borchsenius översätter på eget bevåg en av de senare ("Den gamle munken i klostercellen") och publicerar den i *Nær og Fjern* den 2 januari. Rydberg blir glatt överraskad och skickar genast sin nyskrivna dikt "Dexippos", åtföljd av en önskan om samtidig utgivning på svenska och danska.⁴¹ Borchsenius tar genast itu med uppgiften, och publiceringen i Danmark (*Nær og Fjern* 6 februari) sker faktisk *före* den i Sverige. Och liksom där blir dikten snabbt populär. Bara två veckor senare (20 februari) låter skådespelaren Kristian Mantzius den inleda ett "folkligt" uppläsningssprogram,⁴² den 21 februari citeras den i *Dagens Nyheder* som inledning till en recension av Jonas Lies nya bok, och den 10 mars kan *Folkets Avis* rapportera att det danska arbetarsamfundets möte avslutats med att ordföranden deklamerat "Dexippos". "At det vandt Bifald, var en Selvfølge".

Rydberg kommer även i fortsättningen att sända dikter till Borchsenius, men aldrig ber han lika tydligt om att få dem översatta. "Dexippos" särställning markeras också av att den är den dikt som Rydberg 1877 "utan all motivering" vill ha med i *Romerske Dage* (där den placeras direkt efter bokens inledande biografiska skiss).⁴³ Bristande patriotism var en av de saker Brandes anklagades för; "Dexippos" är Rydbergs stora fosterländska dikt. Dessutom var den lika lämpad att väcka nationella känslor i Danmark som i Sverige – eller kanske rentav mer där, eftersom diktens hotande fiende, "goterna", lätt kunde associeras med Tyskland.

⁴⁰ Warburg, *Viktor Rydberg*, del II, s. 312ff. och 318.

⁴¹ Brev Rydberg till Borchsenius 8 januari 1876 (*Brev*, II, s. 143 och 144). – Några danska honorar till Rydberg för hans *dikter* var aldrig aktuella, antagligen för att översättaren där hade en större del i resultatet.

⁴² Uppläsningen: annons i *Berlingske Tidende* 19 februari, Borchsenius brev till Rydberg 23 februari 1877.

⁴³ Brev Rydberg till Borchsenius 12 maj 1877 (*Brev*, II, s. 228f.).

I april 1877 avslutar Rydberg en annan av de dikter som kom att räknas till hans stora. Men nu gör han inga försök att pressa fram en dansk version, snarare tvärtom. Till Borchsenius skriver han den 12 maj, i samma brev där han stryker under sin vilja att få med ”Dexippos” i *Romerske Dage*:

Förliden månad skref jag en längre dikt [...] kallad ”Prometeus och Ahasverus”. Jag hade velat skicka dig en afskrift, och skall väl också sätta mig ned att göra en sådan. Men dikten uttalar en lifsåsigt, som icke är de köpenhamnska Etatrådens, och det är väl fördenskull bäst, att poemet blir en sak mellan dig och mig. Dikten för genom Prometeus den ideala demokratiens och humanitetens talan mot den sjelfrättfärdiga egoismen.⁴⁴

Borchsenius protesterar – han är minsann inte rädd att stå för sina åsikter – och vill genast ha en avskrift. Vilket Rydberg förhalar genom en serie av brev, samtidigt som han radar upp skäl för att dikten inte skulle uppskattas: den är till formen för svensk-akademisk men till innehållet alltför lite akademisk, den är för mycket idédikt för att kunna uppfylla kraven på realism, dess genre skulle synas betänklig.⁴⁵ Slutet blir att Borchsenius inte får se den förrän till julen, när det litterära album för vilken den skrevs redan kommit ut⁴⁶ – och någon översättning blir det inte mera tal om.

Redan två år tidigare hade Rydberg använt liknande argument mot att översätta hans ”Faustbilder” från 1860-talet – de skulle vara ”mindre smaklig[a] för Köpenhamnare” eftersom Faust uppträder som ”forskningens, sanningskärlekens, dådlyst-

⁴⁴ Brev Rydberg till Borchsenius 12 maj 1877 (*Brev*, II, s. 228). – Titeln ”etatsråd” var ett kungligt nådevedermåle, som gav mottagaren en hög placering i den officiella rangrullan. I överförd bemärkelse kunde det stå för, ungefär, ”samhällets grädda”.

⁴⁵ Brev Borchsenius till Rydberg 15 maj, 22 juni och 28 september 1877, Rydberg till Borchsenius 28 maj 1877 (*Brev*, II, s. 235f.) och 27 september 1877 (*Brev*, II, s. 241).

⁴⁶ Brev Borchsenius till Rydberg 26 december, Rydberg till Borchsenius 28 december 1877 (*Brev*, II, s. 250).

naden och poesiens målsman” gentemot ”den ihåliga, dåsiga, sjelfviska och inbiliska ’Dannelsens’ uppbärare.”⁴⁷ Och resultatet blir ungefär som 1877: Borchsenius vill fortfarande översätta verket, men Rydberg tar sig aldrig tid att genomföra de ändringar han anser vara nödvändiga. Att han avskydde den ”bildade” köpenhamnska eliten framgår både av de här citerade breven och många andra; men samtidigt tycks han inte i onödan vilja stöta sig med den.

Singoalla

Ett påfallande bortval är *Singoalla*. ”Hennes väsen är så främmande för den danska litteraturen, att den stackars lilla, som är mitt älsklingsbarn, skulle råka ut för löje, om hon visade sig i Köpenhamn”. Så skriver Rydberg när Borchsenius i slutet av 1875 tar upp frågan om en uppföljare till *Fribytteren*. Då lämnar han visserligen en liten öppning: ”Men om du tror, att det i Danmark finnes tjugo bildade menniskor, som kunna hålla af henne med hennes fel, så finns det intet af mina barn, som jag så innerligt lade i dina armar”.⁴⁸ Nio månader senare är hans avslag mer bestämt: ”dina landsmän skulle icke kunna tåla bilder, som ha sitt underlag mer i den skapande fantasin än i den rama verkligheten, och som målats med andra färger i landskapet och annan karnation i figurerna än den fotograferande realismen och den empiriska psykologien hafva på sin palett”.⁴⁹

Är det aningar om ”det moderna genombrottet” som oroar honom? Det hade visserligen ännu bara avkastat ett fåtal resultat i den danska litteraturen, och Rydberg hänvisar i brevet mer till realismens dominans i engelska, tyska och franska romaner. Men signalerna från *Hovedstrømninger* kan ha bidragit till hans tvekan, eftersom *Singoalla* kunde uppfattas som ett paradexem-

⁴⁷ Brev Rydberg till Borchsenius [5–11] januari 1875 (*Brev*, II, s. 105f.).

⁴⁸ Brev Rydberg till Borchsenius [ca 22] december 1875 (*Brev*, II, s. 140f.); svar på Borchsenius fråga 12 december 1875.

⁴⁹ Brev Rydberg till Borchsenius 29 augusti 1876 (*Brev*, II, s. 191f.); ett definitivt ”nej till översättning” följer 4 november 1876 (*Brev*, II, s. 200).

pel på den nyromantik som för Brandes framstod som antitesen till en litteratur i framstegets tjänst. Medeltid, mysticism, katolsk religiositet, månskensbelysta nattscener, själens mörka sidor – och ett slut som landar i resignation och kvietism. Rydberg själv hade långt tidigare – i en recension av Fryxells litteraturhistoria – anslutit sig till en liknande syn på nyromantiken, och med formuleringar som tillsynes även träffar hans eget romantiska nattstycke.⁵⁰ I förordet till bokutgåvan (1865) hade han också distanserat sig från verket genom att hänföra det till sin tidiga ungdom, när fantasin ännu var starkare än förståndet. Hans nej till översättning kan kanske därför bäst förstås som en kombination av litteraturpolitiska överväganden och hans egen klivna inställning till sitt ”älsklingsbarn”.

Informationsstyrning: Borchsenius

Rydbergspresentationer

När publiceringen av *Fribytteren* närmar sig får (eller skaffar sig) Borchsenius chansen att skriva en utförlig presentation av Rydberg för *Illustrerad Tidende*, veckobladet som ”alla” i den danska borgerligheten läser.⁵¹ Under arbetet lyckas han med något i rydbergska sammanhang helt unikt – han får föremålet att skicka en skriftlig berättelse om sig själv och sin verksamhet.⁵² Dokumentet är i stort sett sanningsenligt, men på några punkter tycks Rydbergs minnesbild ha anpassats till vad som kunde vara

⁵⁰ *Handelstidningen* 5 och 6 februari 1861. Att Rydbergs ord här ”pekar fram mot Brandes” påpekas av Ahlenius (*Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890*, s. 51). – Jfr också Rydbergs brev till Borchsenius november 1877 och 21 december 1877 (*Brev*, II, s. 243f. och 247ff.), där han använder termen ”nyromantik” i nedsättande betydelse.

⁵¹ Artikeln publicerades den 14 november 1875. Borchsenius berättar om erbjudandet i brevet till Rydberg 20 september 1875. Han hoppas bli klar till lanseringen av *Fribytteren* (brev till Rydberg 8 oktober) men Rydberg lyckas inte leverera underlaget i tid (brev till Borchsenius ”okt. 75”, *Brev*, II, s. 125f.).

⁵² Berättelsen finns på Kongl. Biblioteket i Köpenhamn, som bilaga till ett brev från Rydberg till Borchsenius daterat ”okt. 1875”. Hela texten återges i *Veritas* 34 (2019) s. 43-50.

lämpligt i den aktuella situationen. Framför allt reducerar han det kontroversiella i sina kyrkokritiska skrifter, genom att tona ner både sin egen aggressivitet och motståndarnas reaktioner. Om striden kring *Bibelns lära om Kristus* påstår han att den från båda sidor förts ”i särdeles human ton”, *Medeltidens magi* (som i *Fædrelandet* hade kritiserats för sin ”hänsynslösa polemik”) placeras i en förlåtande kontext, och kyrkomötet 1868 tas som förevändning till att stryka under den aktning han bemötts med även inom prästerskapet.⁵³ Att han lät ge ut sina båda tendensromaner förklaras med att han velat ”motarbeta den kyrklig-politiska reaktion som [...] hotade att från Tyskland öfversvämma vårt land”. Kopplingen till Tyskland var visserligen inte orimlig – både Rydberg och hans högkyrkliga motståndare hade hämtat idéer därifrån – men torde ändå ha siktat in sig på en dansk publik: såren efter 1864 års krig var ännu öppna, och att koda något som ”tyskt” var detsamma som att dödskallemärka det. Och slutligen lyfter han fram sin nationella sida genom att redogöra för sin skrift om hur Sverige kan försvaras, med antydning om att dess folkbeväpningsprogram var relevant även för andra små nationer.⁵⁴ – Borchsenius tar in alltihopa i sin presentation, och när han två år senare låter en utvidgad version inleda *Romerska Dage*, så kan han fälla in en hänvisning till ”Dexippos” just i försvarsavsnittet.⁵⁵ Själv bidrar han till den politiska anpassningen genom att försäkra att det svenska Lantmannapartiet (som riksdagsmannen Rydberg stött) inte alls var samma sak som Danmarks ”forenede Venstre”.⁵⁶

⁵³ *Fædrelandet*: i recensionen av *Den sidste Athenienser* 1 februari 1875.

⁵⁴ Den anonymt publicerade broschyren *Huru kan Sverige bevara sin självständighet* (1859), allmänt uppfattad som inspirationskälla för den svenska skarpskytterörelsen.

⁵⁵ S. xxiv–xxv i 1877 års upplaga av *Romerske Dage*.

⁵⁶ S. xxv i *Romerske Dage*.

Positionering: relationerna till Brandes och hans tidskrift

Den första delen av Georg Brandes *Hovedstrømninger* och det av honom inspirerade ”fritänkarsällskapet” hade aktiverat samhällets alla utstötningmekanismer och tvingat honom och hans anhängare på defensiven. Under de närmast följande åren blir han försiktigare, och välvilliga bedömare tycker sig spåra en mognadsprocess.⁵⁷ När Georg, tillsammans med brodern Edvard, hösten 1874 startar tidskriften *Det nittende Aarhundrade*, så har han en dubbel målsättning: den ska fungera som språkrör för honom och hans meningsfränder, men också bidra till att göra honom salongsfärdig igen. Åt det modererande hållet drar också tidskriftens finansär, Fredrik Hegel på Gyldendals.⁵⁸

Att Rydberg blir medarbetare beror inte bara, eller kanske inte ens i första hand, på ideologisk affinitet med redaktörerna. När han i oktober 1874 ber Borchsenius om hjälp att knyta förbindelser med ”köpenhamnska tidskrifter” är skälet att han vill kunna parallellpublicera de artiklar han skriver för *Svensk Tidskrift* och dess planerade konkurrent *Brage*.⁵⁹ Och *Det nittende Aarhundrede* är, just då, den enda danska tidskriften av motsvarande ”tunga” typ.⁶⁰ Om dess program och allmänna inriktning bör han ha fått information i pressen,⁶¹ och att hans fromma sägner inte passar där är han medveten om.⁶² Men

⁵⁷ För ett par samtida bedömningar av Brandes tidskrift och hans ökande ”mognad” se *Göteborgs-Posten* 22 oktober 1874 (”Tidskrifter”) och *Handelstidningen* 4 februari 1876 (”Från Danmark”).

⁵⁸ Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 348f.

⁵⁹ Brev Rydberg till Borchsenius 18 oktober 1874 (*Brev*, II, s. 85f.).

⁶⁰ Den idealistiska *For Idé og Virkelighed* hade gått i graven 1873, och Vilhelm Møllers *Nyt dansk Maanedskrift* låg i dödsryckningar, vilket Borchsenius hade meddelat Rydberg i brevet 17 september 1874.

⁶¹ Tidskriften hade annonserats i den danska pressen fr. o. m. 3 oktober 1874. En utförlig presentation av den och dess program trycktes 22 oktober i *Berlingske Tidende*, som fanns på *Handelstidningens* redaktion.

⁶² Borchsenius hade erbjudit ”Romerska sägner” till Edvard Brandes i tron att det handlade om en kritisk undersökning; se hans brev till Rydberg 22 oktober och dennes svar ”okt. 1874” (*Brev*, II, s. 88).

kanske hans romerska kejsarbilder kunde duga? Bröderna Brandes tackar ja,⁶³ även om man hellre skulle vilja ha något om aktuellare ämnen, och allra helst ett inlägg i den religiösa frågan. Något sådant finns dock inte på Rydbergs karta, och i stället kommer man överens om att han ska skriva om det svenska Lantmannapartiet.⁶⁴ Ett nog så eldfångt ämne, med tanke på striden kring dess danska motsvarighet och dess krav på parlamentariskt inflytande. Uppsatsen blir heller aldrig skriven, trots att Rydberg säger sig ha samlat material.⁶⁵ Publiceringen av kejsarbilderna åtföljs av diverse trassel: Rydberg vill inte korta dem till tidskriftens normallängd, varför de i stället trycks med mindre stilsort, vilket i sin tur sänker honoraret och får Borchsenius att gå i taket.⁶⁶ Även recensionsfrågan orsakar gnissel. En utlovad anmälan av *Den sidste Athenienser* dröjer i mer än ett halvår, och när den äntligen kommer, så handlar Georg Brandes text knappast alls om boken. I stället blir den en maning till Nordens studenter att – inspirerade av den begåvade författare som förutom *Athenaren* även skrivit *Bibelns lära om Kristus* och *Medeltidens magi* – gå ut och gemensamt kämpa för den fria tanken. Hans predikan – som givetvis också riktar sig till Rydberg själv – avslutas med hänvisningar till det berömda spjut som denne en gång (i förordet) sagt sig ha slungat. *Romerske Sagn* förbigås med

⁶³ Se brev Borchsenius till Rydberg 2 november, Rydberg till Borchsenius ”nov. 1874” (*Brev*, II, s. 90) och Borchsenius till Rydberg 11 november 1874.

⁶⁴ Borchsenius framför i ett brev 9 maj 1875 Brandes önskan om uppsatser i religiösa eller politiska ämnen som direkt knöt an till tidskriftens tendens. I sitt svar till Borchsenius 16 maj (*Brev*, II, s. 121) föreslår Rydberg två möjliga ämnen, Lantmannapartiet och Boströms filosofi, samtidigt som han erkänner att hans lust att skriva för Brandes ”icke [är] stark”. Georg Brandes skriver 7 juli 1875 till Rydberg att han föredrar Lantmannapartiet men helst ville haft något religionskritiskt. Något svar från Rydberg är inte känt.

⁶⁵ Arbetet med uppsatsen berörs av Rydberg i breven till Borchsenius ”aug. 75” (*Brev*, II, s. 122) och ”sept. 75” (*Brev*, II, s. 124f.).

⁶⁶ Se breven från Edvard Brandes till Borchsenius 1874–1875 och från Georg Brandes till Borchsenius 8 juni 1875 (Kongl. Bibliotek, Köpenhamn) samt Borchsenius brev till Rydberg 6 december 1874, 23 mars 1875 och 16 april 1875. Honoraret beräknades per ark och delades lika mellan författaren och översättaren.

tystnad, medan *Fribytteren* anmäls snabbt men nedlåtande – verket förklaras främst vara lämpligt som pojkbok.⁶⁷

Hösten 1875 leder ett ministerbyte till förhoppningar hos Brandes om att han ska få sin eftertraktade tjänst på universitetet. Förslaget fälls dock med knapp marginal i konsistoriet, och en möjlig alternativ lösning blockeras av regeringen. Utgången anses allmänt bero på ett nytt drev som drabbat Brandes. För att förstärka sin kassa har han översatt (och i ett förord varmt rekommenderat) ett par noveller av den schweiziske författaren Gottfried Keller, varav en med ”starkt sinnligt innehåll” – två ungdomar som, sedan släkten stoppat deras giftermål, söker döden tillsammans efter att först ha firat ”bröllopsnatt”, flytande nerför floden på en hölastad pråm.⁶⁸ *Fædrelandet* slår larm om det skedda i en nästan två sidor lång artikel, där tidningens chefredaktör Carl Ploug förklarar det omöjliga i att som lärare för Danmarks ungdom anställa någon som på detta sätt predikar ”njutningens evangelium”. *Dagbladet* följer efter i samma spår.⁶⁹

Rydberg håller vid denna tid på med den mest ambitiösa av sina kejsarbilder, den om Nero. När han äntligen blir klar är han emellertid osäker på hur den kommer att tas emot – den innehåller nämligen ”mycket, som ej torde falla Brandes på läpparna”. Å andra sidan menar han att det skulle vara bra för dennes tidskrift om man tog in uppsatsen. ”Jag uppträder [där] på det bestämdaste mot ’köttets evangelium’, liksom mot den från allt sedligt innehåll bortseende konsten.”⁷⁰ Det vill säga: han tar chansen att distansera sig från Brandes åsikter i sedlighets-

⁶⁷ *Den sidste Athenienser* anmäls i tidskriftens nummer för augusti/september 1875, och *Fribytteren* anmäls (av Edvard Brandes) i numret för november/december 1875.

⁶⁸ Orginalets titel: ”Romeo und Julia auf dem Dorfe”.

⁶⁹ Om drevet och anställningsfrågan se Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 392–399. För en samtida bild se rapporten från *Handelstidningens* danske korrespondent 4 februari 1876.

⁷⁰ Brev Rydberg till Borchsenius [c:a 15 maj 1876] (*Brev*, II, s. 169) och 15 juni 1876 (*Brev*, II, s. 177f.)

frågan, eller de från de åsikter ”som säges vara hans”. Och han gör det ganska tydligt, genom att sätta in Neros moral- och samhällsupplösande styre i ett världshistoriskt schema, en genom alla tider rasande kamp mellan njutningslära och pliktmedel.⁷¹

Även ett annat inlägg i uppsatsen kan, som Ahlenius påpekat, läsas som inlägg i den aktuella debatten. Det gäller beskrivningen av Neros kulturpolitik, hans försök att införa utifrån hämtade ideal som inte var förenliga med det egna folkets anlag och värderingar. En liknande kritik hade alltifrån början riktats mot Brandes.⁷²

Brandes säger visserligen inte öppet nej till uppsatsen – han vill bara låta den vänta ett tag – men Borchsenius tar ändå hans reaktion som ursäkt för att i stället publicera ”Nero” i *Nær og Fjern*. Rydberg har inga invändningar, och något mer bidrag till *Det nittende Aarhundrede* förs aldrig på tal, varken från hans eller Brandes sida.⁷³

I mål: *Romerske Dage*

Mottagandet av *Romerske Dage* blir det bästa Rydberg dittills fått i Danmark, eller fördenskull i Sverige (möjligen med undantag för Faustöversättningen). Boken får strålande recensioner i alla Köpenhamnstidningar av betydelse, och även i flera ledande

⁷¹ För en utförligare behandling se Tore Lund, ”Marcus Aurelius, Viktor Rydberg och Giftas”, *Veritas* 33(2018) s. 29–39. – Kopplingen mellan Nero-essän och det nya drevet mot Brandes uppmärksammades först av Ahlenius, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890*, s. 143f.

⁷² Ahlenius, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890*, s. 145f.

⁷³ ”Nero” till *Nær og Fjern*: brev Georg Brandes till Borchsenius 6 juli, Borchsenius till Rydberg 6 juli och odat. [juli], Rydberg till Borchsenius 13 juli (partiet uteslutet i *Brev*, II) och Borchsenius till Rydberg 15 juli 1876. När nästa kejsarbild är klar förutsätter Rydberg att den ska publiceras i *Nær og Fjern* (brev till Borchsenius 29 augusti 1876, partiet uteslutet i *Brev*, II), och det bekräftas i Borchsenius svar 5 september 1876. – *Det nittende Aarhundrede* läggs ner hösten 1877 sedan Hegel reagerat mot en ”oanständig” novell av Edvard Brandes; se Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 352ff.

provinsorgan.⁷⁴ Borchsenius svävar på moln: nu är Rydberg definitivt en av *de våra*:

Du har igjen slaaet et sejrrikt Slag i Danmark [...] Men som med dine tidligere Bøger, saaledes gaar ogsaa ”Rom. Dage” nu ind i vor Litteratur som et hjemligt Værk af en af vore egne bedste Digtere! Gud vare lovet! Jeg er stolt af, du ikke har skam af mig; jeg er stolt af, jeg har vundet disse Sejre for dig og dit Syn paa Livet. Det bliver sikkert min bedste Gjerning at have saaet din Sæd i mit Fædrelands Jordbund.⁷⁵

Hans ord är skrivna från vad som ska visa sig vara en höjdpunkt. *Romerske Dage* inte bara beröms från alla håll; försäljningen är också ”mycket stor”.⁷⁶ Av *Den sidste Athenienser* är en ny upplaga på gång,⁷⁷ och en ”folkupplaga” av *Fribytteren* är redan under tryckning – den har, tillsammans med *Oliver Twist*, valts att inleda ett projekt som ska ge massorna ett alternativ till ”den usla litteraturen”.⁷⁸ Och Danmark riktigt *ropar* efter nya Rydbergsverk, åtminstone är det så Borchsenius uppfattar saken. När kan vi ge ut din filosofibok? Hur går det med Klosterbrodern? Har du aldrig tänkt göra en uppföljare till Athenaren?⁷⁹

Varför Rydberg inte lyckas få till stånd något sådant ligger utanför den här uppsatsens ramar. I stället ska jag peka på ett påtagligt inslag i flera recensioner av *Romerske Dage*, nämligen att man (utan namns nämnande) kontrasterar honom mot

⁷⁴ Köpenhamnstidningar: *Morgenbladet* 18 september, *Folkets Avis* 21 september, *Dagens Nyheder* 25 september, *Berlingske Tidende* 26 september, *Fædrelandet* 28 september, *National-Tidende* 25 oktober, *Dags-Telegraphen* 29 oktober, *Dagbladet* 10 december 1877. Provinstitidningar: *Lolland-Falsters Stifts-tidende* 22 september 1877 och *Jyllands-Posten* 24 februari 1878. Recensioner i tidskrifter: *Illustreret Tidende* 11 november 1877, *Nær og Fjern* 11 november 1877, *For Romantik og Historie* 19 (1877) s. 480.

⁷⁵ Brev Borchsenius till Rydberg 28 september 1877.

⁷⁶ Brev Borchsenius till Rydberg 26 oktober 1877.

⁷⁷ Brev Borchsenius till Rydberg 8 november 1876 och 5 december 1877.

⁷⁸ Brev Borchsenius till Rydberg 19 mars och 28 september 1877, Rydberg till Borchsenius 24 mars 1877 (*Brev*, II, s. 216ff).

⁷⁹ Brev Borchsenius till Rydberg 26 oktober 1877.

Georg Brandes. I venstretidningen *Morgenbladet* skriver Herman Schwanenflügel, före detta medlem i Literaturselskabet, att Rydberg har verkat som en frihetsman i ordets strängaste bemärkelse, både i kyrko- och samhällsfrågor, men med en respekt för de historiska förutsättningarna som har låtit honom uppträda med ”en välgörande måttfullhet”.⁸⁰ Och hans romerska sägner visar på en lika djup och innerlig förståelse av kristendomen som vilken troende som helst, om än den yttrar sig på annat sätt. Carl Steen Andersen Bille, *Dagbladets* grundare och en av den danska högerns ledande män, tar i *Nær og Fjern* också sin utgångspunkt i de pietetsfullt återgivna sägnerna, men formulerar kontrasten mer resolut:

Det er aabenbart, at der ikke er nogen virkelig Sympathi mellem den Aand, der har født denne Fortællemaade af de ærværdige Sagn, og den ætsende Nihilisme, der ikke kjender anden Lov en den nøgterne Logik, ikke andre Aabenbaringer end Naturlovenes for Sandserne iagttagelige Virkninger. Den svenska Nyrationalismens begavede og begejstrede Forkæmper og den danske frie Tankes Ordfører kunne fra den gammeldags Orthodoxis Standpunkt synes at staa paa samme Grund, men i Virkeligheden ere de ved en dyb og uoverstigelig Kløft skilte fra hinanden.⁸¹

⁸⁰ *Morgenbladet* 18 september 1877. Recensionen är signerad ”S. f.” Literaturselskabet: Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 237. Jfr också Rydbergs brev till Borchsenius ”nov. 1877” (*Brev*, II, s. 243) om Schwanenflügel som tillhörande en progressiv krets som Borchsenius hoppas kunna samla runt en ny tidskrift.

⁸¹ *Nær og Fjern* 11 november 1877. – Om Bille se t.ex. artikeln i danska Wikipedia. Bille hade 1872 lämnat *Dagbladet* för att koncentrera sig på andra verksamheter, men var fortfarande en av landets mäktigaste män. Redan att han ”kliver ner från sin piedestal” och ber att få recensera Rydbergs bok måste (som Borchsenius påpekar i brevet till Rydberg 28 september) ses som smickrande. Och han skriver med både pondus och stil. Han punkterar panegyriken i Borchsenius biografi och drar ner riksdagspolitikern Rydberg på jorden, men själva boken har han uppenbarligen läst med glädje. Det framgår också vad som varit det största hindret för hans accepterande av Rydberg, nämligen *Handelstidningens* ”svek” mot Danmark under kriget 1864.

Och i *Jyllands-Posten* skriver författaren Sophus Bauditz, som 1872 skrivit satiriska visor mot Brandes och nu börjat som litteraturanmälare på *Fædrelandet*,⁸² att Rydberg visserligen på de flesta områden är en ”framstegsman”, men en som är rättfärdig och ridderlig gentemot sina motståndare – hans mål är att kämpa för sina egna idéer, inte att hänsynslöst bekämpa vad andra finner värdefullt.

Vi, der her hjemme desværre ikke ere forvænte med ridderlige Fremskridtsmænd, men næsten kun kjende dem som brutale Forhaanere, kunne let blive enige om, at en Mand som Viktor Rydberg vilde være vor Konservatisme en langt farligere Modstander end Alle de tilsammen, der hidtil ere optraadte paa den samme Side og for en lignende Sag.⁸³

Reflexioner av detta slag stimulerades av den kronologiska kontexten: *Romerske Dage* kom ut och anmäldes just i de dagar som Brandes ”gav upp” och lämnade landet, efter nära sex års strid med ”hela det danska samhället”.⁸⁴ Men liknande tankar hade redan två år tidigare formulerats av en av hans trognaste vapen- dragare, Sophus Schandorph, i ingressen till en dubbelrecension av *Den sidste Athenienser* och *Fribytterten paa Østersøen*.⁸⁵ Där

⁸² Sophus Bauditz, 1850–1915. Litteraturanmälare på *Fædrelandet*: artikeln om honom i danska Wikipedia (läst 11 juni 2019). Satiriska visor: Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 268f.

⁸³ *Jyllands-posten* 24 februari 1878. Artikeln är signerad ”-z”. Att signaturen ”vistnok” står för Bauditz uppges på s. 430 i Flemming Conrad, *For læg og lærd. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning, 1862–c:a 1920* (Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag, 2006).

⁸⁴ Den 8 september meddelas att *Det nittende Aarhundrede* ska läggas ner och Georg Brandes flytta till Berlin, 15 september annonseras att *Romerske Dage* kommit ut, 24 september publiceras en hyllningsadress till Brandes, vilket leder till en debatt som pågår samtidigt som recensionerna av *Romerske Dage* ramlar in, 5 oktober hålls en avskedsfest för Brandes och nästa dag lämnar han landet.

⁸⁵ Recensionen var signerad ”-ω-”, en av de signaturer Schandorph använde för sina artiklar i *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*; se Bente Thorborg, *En Midtoprører fra forrige Århundrede. Sophus Schandorphs journalistik i Lolland-Falsters Stiftstidende 1867–1876*, Speciale i faget dansk 1981 ved Kø-

talas om två slags aktörer under brytningstider. Dels geniala revolutionärer som stormar fram i våldsamt iver, ledargestalter som kan sätta igång stora förändringar men också riskerar att spåra ur totalt. Och dels en sorts ”medlande framstegsmän” som även ser värdena i det gamla och vill undvika alltför häftiga utvecklingsprång, som bevarar besinning och förstånd mitt i stridens hetta, som har klarare blick för praktiska begränsningar och historiska förutsättningar, och som kan ge de radikala geniernas tankar en sådan form att även vanligt folk vill följa med. Poängen är förstås att Rydberg var en sådan ”medlande framstegsman”.⁸⁶ En slutsats som jag gärna lånar, med en lätt justering: just sådan var den bild av Rydberg som hade skapats i Danmark, i dialektiskt samspel mellan honom själv och ”omständigheterna”.

Sammanfattning och slutord

Den första delen av Jørgen Knudsens stora biografi över Georg Brandes slutar 1877. Han beskriver hur denne ”i ungdomligt övermod” startade ett ”enmansfälttåg mot det etablerade danska samhället”, och det motstånd detta väckte. Att det var Brandes som hade rätt och samhället som hade fel tvivlar han inte ett ögonblick på, men samtidigt är han medveten om fälttåget spårade ur. Eller med hans formulering i inledningen till biografins andra del:

I samme bind beskrev jeg, hvordan han fik etableret sit særlige provokerende spil i forhold til sin danske samtid, og hvordan dette spil efterhånden forvrængede parternas syn på hinanden

benhavns Universitet. Vapendragare: bland hans övriga artiklar i samma tidning kan nämnas ”Om forfølgelsen af G. Brandes” (23 oktober 1875) och ”Naturalismen i England” (8 februari 1876, den enda recensionen av *Hovedstrømningernes* fjärde del i den danska pressen, se Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 391).

⁸⁶ Man kan notera att när Schandorph recenserar *Naturalismen i England* (se föregående not) så berömmar han Brandes för att han här inte längre uppträder som revolutionär utan i stället har närmast sig en mer moderat författarroll av den typ han just tillskrivit Rydberg.

til rene karikaturer, som begge med rette måtte afvise. Spillet var endt så destruktivt, at han havde god grund til at bryde det af på den eneste mulige måde: ved at vende det ryggen og rejse væk.⁸⁷

Vilket alltså Brandes gör, lämnande (skriver Knudsen i första delens sista kapitel)⁸⁸ efter sig en frontställning – eller låt oss kalla det ”kulturklyfta” – som i olika former bestått ända till våra dagar.

Det är mitt i denna strid och denna klyfta som Rydberg inleder sin *aktiva* karriär som författare på den danska marknaden (det som hänt före 1874 hade han knappast haft någon del i). Att han *får tillfället* att göra det är Borchsenius förtjänst, men att han *tar* det är hans egen. Från början delvis av ekonomiska skäl, men dessa träder snart i bakgrunden.⁸⁹ Viktigare blir – det är i alla fall min gissning – glädjen att vinna en ny publik, plus förhoppningen att kunna utträta något, att ”göra skillnad”, även för Danmark. Men för att nå dessa mål så måste man (för att låna Rydbergs formulering i ett brev till Borchsenius) ”ha insikt om vad terrängen kräver” – annars riskerar man att ”finna idel döva öron”.⁹⁰ Och terrängen kräver försiktighet, och ett visst mått av anpassning. Framför allt måste man hitta en framkomlig väg, nånstans *mellan* de stridande parterna. Ovan har jag försökt grovskissa hur han gjorde, och – något litet – i vad mån han lyckades. Men: Rydbergs agerande i Danmark bör inte bara ses i relation till de speciella förhållanden som gällde där; utan också till hans agerande, under samma tid, i Sverige.

⁸⁷ Jørgen Knudsen, *Georg Brandes. I modsigelsernes tegn. Berlin 1877–1883* (Köpenhamn: Gyldendals, 1988), s. 14f.

⁸⁸ Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842–77*, s. 449.

⁸⁹ Tanken att verka som en ”fri författare” begravs i praktiken när Rydberg vid årsskiftet 1875/76 accepterar jobbet som föreläsare för Göteborgs undervisningsfond. Från och med 1876 kräver Rydberg att Borchsenius ska behålla *hela* honoraret för översatta verk, ”du får icke glömma, att jag anser mig stå i outplånlig skuld till dig” (brev till Borchsenius 29 augusti 1876).

⁹⁰ Brev till Borchsenius [slutet av] januari 1876 (*Brev*, II, s. 14). I brevet handlar det om *Borchsenius* försiktiga agerande, som Rydberg säger sig ”fullständigt förstå”.

Sett ifrån början av år 1874 hade alla hans viktigare verk – *Fribytare*, *Singoalla*, *Athenaren*, *Bibelns lära* och *Medeltidens magi* – tillkommit för mer än åtta år sen, och de senaste fem åren hade författarskapet legat så gott som nere. Hans image var i huvudsak byggd på rollgestalter han skapat i de verk som åstadkom hans genombrott: stridsmannen i *Den siste athenarens* förord, reformatorn i *Bibelns lära om Kristus*. Det hade gjort honom mycket kontroversiell, och det hade gett honom en ledarposition han inte var bekväm med. (Det finns en personlig sida av saken också, författarskapet som drivet av ett spänningsfält mellan liv och tänkande och kristen tro, men det får lämnas åt sidan här.) I alla fall: efter 1868 är det tydligt att han inte längre har lust att fortsätta striden. Varvid författarskapet också stannar, bundet av den författarroll han skapat. Vändpunkten kommer i och med resan 1874: han återvänder ”pånyttfödd” (Warburgs ord), och med återvunnen lust att ”skriva och publicera”. Och riktningen kan märkas redan innan året tagit slut. Han söker försoning med kyrkan och kristna läsare (*Romerska sägner*, ändringarn i bokupplagan av *Lille Vigg*), och han försöker hitta en mindre kontroversinriktad stil, ett mjukare sätt att tala för sin sak (”Den meliska Afrodite”).⁹¹ På marknadsspråk: han söker (och finner) en bredare läsekrets, samtidigt som han försöker bevara sin progressiva framtoning som ”frihets- och framstegsman”.

Och denna process, denna försiktiga och gradvisa kursändring på en gammal marknad – för Rydberg ”ändrar aldrig åsikt”, hans utveckling löper alltid ”harmoniskt”, det ingår i hans ethosbygge – löper parallellt med hans anpassning till en ny och annorlunda marknad i Danmark. Det senare är förstået en

⁹¹ *Lille Vigg*: urversionen av sagan, tryckt i *Handelstidningen* 23 december 1871, innehåller en färd mellan olika stationer i det svenska ståndssamhället, tecknade med satirisk skärpa. När Jenny Nyström visar sina illustrationer i september 1874 och därmed aktualiserar en bokupplaga lägger Rydberg in en genomtrevlig prästgård i rutten. Den meliska Afrodite: se Gunnar Rudberg, ”Viktor Rydberg och antikens konst”, *Natio smolandica*, IV, 1941, s. 28–50.

snabbare affär, eftersom han inte släpar på lika mycket historia som i Sverige, och det innebär också att Danmark kan fungera som en testarena. Många av "handlingarna" där får motsvarigheter i Sverige, och i flera fall (borttagandet av förordet i *Athenaren*, omarbetningen av *Fribytare*) hade de först provats med framgång i Danmark. Även vad gäller de "kritisk-teologiska verken" tycks Sverige följa Danmark: sedan *Bibelns lära om Kristus* tagit slut i handeln 1875 blockerar Rydberg under fem års tid utgivning av en ny upplaga, och beträffande *Medeltidens magi* (som han ännu våren 1875 tycks ha varit beredd att ge ut oförändrad) ställer han fråan och med 1876 villkor som leder till att verket inte mer ges ut under hans livstid.⁹² En ny upplaga av *Singoalla* (1876) innebär däremot inga problem, men man kan notera att när "det moderna genombrottet" väl nått Sverige under åttitalet så drar Rydberg i bromsarna även där, och när "älsklingsbarnet" kommer ut i sin fjärde upplaga (1894) har det varit borta från handeln i åtskilliga år. Till och med Neroessäns markering mot brandesianska "njutningsläror" visar sig kunna återanvändas i Sverige; i alla fall är det där som Rydberg tar sin utgångspunkt när han 1884 behöver skriva av sig sina känslor inför Strindbergs *Giftas*.⁹³

Så till sist är det kanske bara "Prometeus och Ahasverus" som skiljer. Vilket kan ha att göra med verkets särskilda laddning. Örjan Lindberger, som i sin avhandling ser "stridsmannen och reformatorn" som den "egentlige" Rydberg, säger två viktiga saker om dikten.⁹⁴ Dels att den, tillsammans med *Athenarens*

⁹² När Albert Bonnier våren 1875 föreslår en ny upplaga av *Medeltidens magi* ger Rydberg S. A. Hedlund fullmakt att förhandla; se brev Albert Bonnier till Rydberg 5 april 1875 och Rydberg till Bonnier 15 april 1875 (Bonniers arkiv). Fullmakten utnyttjas inte, och när Bonnier i oktober 1876 återkommer om saken meddelar Rydberg att verket måste omarbetas (vilket aldrig sker); se brev Bonnier till Rydberg 28 oktober 1876, Rydberg till Bonnier 5 december 1876 (Bonniers arkiv).

⁹³ Se Lund, "Marcus Aurelius, Viktor Rydberg och Giftas".

⁹⁴ Lindberger, *Prometeustanken hos Viktor Rydberg*, s. 1f. (förordets och diktens centrala roll) och s. 205, 233 och 235f. om dikten som *tidsmässig slutpunkt på en rydbergska "blomstringstid"*. Att det skulle föreligga ett

förord, ger det klaraste uttrycket för ”stridsmannens” världsbild, dels att den förebådar slutet på det kreativa flöde som Rydberg befunnit sig i sedan hemkomsten från Rom, det flöde som gått hand i hand med en ”rörelse mot mitten” (fast Lindberger noterar varken denna rörelse eller att förordet har blivit struket). Dikten, förklarar Rydberg för Borchsenius, kontrasterar ideal (Prometeus upproriska ideal) mot självbelåten egoism.⁹⁵ Rydbergs texter vill oftast påverka läsaren, men lika ofta (och vanligen samtidigt) är de inlägg i en intern debatt. Och på detta privata plan kan dikten ses som en varning, riktad ifrån ”stridsmannens” sida till den författare som ser ut att förvandlas från ”framstegsman” till ”framgångsman”. I Sverige hade han en viss möjlighet att svänga tillbaka i riktning mot det stridbara, den roll han slagit igenom med och aldrig öppet tagit avstånd från – och han gör också försök i den riktningen.⁹⁶ Men i den danska terrängen fanns inget utrymme för en prometeisk röst. Där låg hans enda möjlighet att ”göra skillnad” i rollen som ”*medlande framstegsman*”, på en smal stig i en klyfta som uppstått i en destruktiv konflikt mellan två djupt fientliga parter. Och därför – tror jag – fann han det bäst att dikten inte införlivades med hans ”danska identitet”.

kausalt samband mellan dikten och det som sedan hände får jag stå för. Jfr Tore Lund, ”Varför diktades Rydbergs myt?”, i Birthe Sjöberg & Birgitta Svensson (red.), *Kulturhjälten. Viktor Rydbergs humanism* (Stockholm: Atlantis, 2006), s. 137–154.

⁹⁵ Brev Rydberg till Borchsenius 12 maj 1877 (*Brev*, II, s. 229).

⁹⁶ Till exempel i arbetet med inträdestalet till Svenska Akademien (1877–1878), där han söker ammunition i Brandes *Hovedstrømninger* till ett försvar av C. V. A. Strandbergs radikala ungdomsdiktning, och av tendensdiktning i allmänhet. Det mesta försvinner dock på vägen från utkast till färdigt tal, se Ahlenius, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890*, s. 154–158. – Prometeusdikten var naturligtvis också i sig en ”prometeisk handling”, och Ahlenius menar (s. 151–154) att även denna skrevs under påverkan av Brandes, närmare bestämt dennes skildring av Shelley i *Naturalismen i England*.

